

TRAUGOTT JÄHNICHEN, JOACHIM WIEMEYER, *Wirtschaftsethik 4.0. Der digitale Wandel als Wirtschaftsethische Herausforderung*, Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag 2020, ss. 267.
ISBN: 9783170374775.

Rozwój społeczno-gospodarczy świata, a przynajmniej znaczącej jego części, od około 30 lat przechodzi w nową fazę. W konsekwencji szeroko upowszechniona typologia kolejnych jego etapów – agrarnego, przemysłowego, postindustrialnego – ubogaca się o kolejny etap – cyfrowy. Przy tym po raz kolejny powtarza się sytuacja, gdy nowe odkrycia techniczne stają u początku gruntownej przebudowy struktury i funkcjonowania gospodarki oraz życia społecznego, a także idących za nimi przemian obyczajowych. Tak jak kiedyś, za sprawą pojawienia się maszyny parowej i elektryczności, tak tym razem, wskutek wynalezienia i zastosowania technologii cyfrowych, funkcjonowanie gospodarki, a także życia społecznego ulega gruntownym przemianom. W konsekwencji proces ten nazywa się rewolucją cyfrową, a obecnej, czwartej epoce, nadaje się miano m.in. gospodarki 4.0, gospodarki cyfrowej. Technologie cyfrowe spowodowały tak daleko idące zmiany funkcjonowania gospodarki, że wiele mechanizmów ekonomicznych wymaga zupełnie nowego ich zdefiniowania. Nowe wyzwania dla funkcjonowania człowieka nie tylko w obszarze pracy, ale w prawie wszystkich wymiarach jego egzystencji spotykają się z dwójakiego rodzaju reakcjami. Przez jednych, zwłaszcza w sferze polityki i gospodarki, odczytywane są „deterministycznie”, jako niepozostawiające przestrzeni do ich kształtowania, wymagające tylko posłusznego dopasowania się do ich logiki. Z kolei inni dostrzegają w nich przestrzeń do twórczego kształtowania zmieniającego się porządku społeczno-gospodarczego.

Wspomniane zmiany poniekąd w oczywisty sposób generują nowe problemy etyczne, ale też wymagają korekty dotychczasowych podejść albo niekiedy wręcz nowego sformułowania etycznego ujęcia zmienionego systemu funkcjonowania gospodarki. Stanowi to spore wyzwanie, m.in. ze względu na pionierski charakter przedsięwzięcia i bardzo dużą dynamikę zmienności tego obszaru zarówno pod względem liczby pojawiających się nowych, niekiedy rewolucyjnych rozwiązań technologicznych, jak i szybkości tych zmian. Próbę opisania nowych wyzwań i sformułowania wstępnej propozycji etycznej oceny gospodarki cyfrowej podejmują Traugott Jähnichen i Joachim Wiemeyer, profesorowie z Uniwersytetu w Bochum, w książce zatytułowanej *Wirtschaftsethik 4.0. Der digitale Wandel als Wirtschaftsethische Herausforderung* [„Etyka gospodarcza 4.0. Zmiana cyfrowa jako wyzwanie etyczno-gospodarcze”], wydanej w renomowanym

wydawnictwie Kohlhammer w Stuttgarcie. Czynią to z perspektywy chrześcijańskiej nauki społecznej, zarówno katolickiej, jak i ewangelickiej. Prof. T. Jähnichen jest dyplomowanym ekonomistą i etykiem społecznym specjalizującym się w protestanckiej nauce społecznej, kieruje Katedrą Chrześcijańskiej Nauki Społecznej na Wydziale Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu w Bochum. J. Wiemeyer jest doktorem ekonomii i profesorem etyki społecznej specjalizującym się w katolickiej nauce społecznej, kieruje Katedrą Chrześcijańskiej Nauki Społecznej na Wydziale Teologii Katolickiej na tym samym uniwersytecie. Autorzy zaznaczają, że inspiracją do przygotowania tej publikacji było wspólnie prowadzone „ekumeniczne” seminarium naukowe poświęcone problematyce cyfryzacji.

Strukturę książki tworzy pięć elementów, odpowiadających jej rozdziałom. Pierwszy z nich autorzy poświęcają przedstawieniu podstaw i wyzwań dla etyki gospodarczej w dobie cyfryzacji, ujętych w perspektywie etyki chrześcijańskiej. Pozostałe cztery elementy są ustrukturyzowane w odniesieniu do płaszczyzny prowadzonych analiz: mikro – poziom życia gospodarczego dotyczący pracy i konsumpcji w epoce cyfryzacji; mezzo – odnoszący się do kwestii kolektywnego prawa pracy i nowych zadań zrzeszeń i organizacji życia gospodarczego, ze szczególnym uwzględnieniem związków zawodowych oraz etyki biznesu; makro – obejmujący takie kwestie, jak problematyka ochrony wolnej konkurencji przed cyfrową monopolizacją oraz opodatkowanie przedsiębiorstw cyfrowych, zabezpieczeń socjalnych i zrównoważonego rozwoju; poziom globalny – poświęcony analizom podziału cyfrowego w odniesieniu do krajów znajdujących na różnych etapach rozwoju gospodarczego, uwzględniającym kraje progowe i rozwijające się oraz Chiny jako globalnego aktora ekonomii cyfrowej. W każdej z tych części zwykle najpierw są omawiane rozwiązania powstałe na bazie nowych technologii oraz przedstawiane związane z tym nowe wyzwania społeczno-etyczne. Zaletą takiego podejścia jest możliwość zapoznania się czytelnika z mechanizmami funkcjonowania nowych rozwiązań, a w konsekwencji łatwiejszego podążania za argumentacją autorów leżącą u podstaw formułowanych przez nich ocen etycznych, a niekiedy nawet propozycji rozwiązań. Przez tę strukturę przebiega oś całej książki, którą stanowi szeroko rozumiana kwestia pracy, tzn. jej znaczenia dla człowieka, jej ustroju, rozwiązań prawnych i socjalnych regulujących status pracowników. Innym wątkiem, konsekwentnie prowadzonym przez wszystkie części książki, nawet jeśli w niezbyt rozbudowany sposób, jest kwestia oddziaływania wywołanych przez cyfryzację zmian na środowisko naturalne.

W pierwszym rozdziale, zatytułowanym „Podstawy ekonomii danych i wyzwania ochrony danych”, zostały przedstawione kryteria etycznej oceny analizowanych nowych problemów gospodarki cyfrowej, a ściślej rzecz biorąc – będący tymi kryteriami zestaw wartości i zasad etyczno-społecznych. Centralne kryterium stanowi godność osoby ludzkiej, istoty niepowtarzalnej w swojej jednostkowości, a równocześnie wyposażonej w społeczną naturę, która warunkuje rozwiązanie wielu problemów ludzkiej egzystencji, możliwe jedynie we współdziałaniu z innymi, często w sposób zorganizowany i zinstytucjonalizowany. Implikuje to konieczność nie tylko zagwarantowania każdej

osobie wolności i ochrony prawa własności, ale też zastosowania takich zasad, jak solidarność, sprawiedliwość, pomocniczość oraz zrównoważony rozwój. W przypadku zasady pomocniczości pojawia się różnica w jej interpretacji w społecznej myśli ewangelickiej i katolickiej. O ile w myśli katolickiej kładzie się nacisk na możliwie daleko idącą autonomię osoby i grup pośrednich, zakładającą pomoc państwa jedynie w przypadku potrzeby wsparcia jako tzw. pomocy dla samopomocy – możliwie skutecznej i prowadzącej do samodzielności, o tyle w protestanckiej bardziej znaczącą rolę przypisuje się zaangażowaniu socjalnemu państwa (s. 23).

W drugiej części tego rozdziału autorzy analizują zagadnienia ekonomii opartej na danych i wyzwań związanych z ochroną danych. W wyróżnionych tabelach syntetycznie przedstawiają szerzej opisane w tym fragmencie książki kluczowe pojęcia: Big Data, sztuczna inteligencja, internet rzeczy i systemy cyberfizyczne. Zagadnienia te są ze sobą dosyć mocno powiązane, gdyż z jednej strony podstawowe znaczenie ma tu możliwie szeroki dostęp do danych, z drugiej strony otwiera on pole do etycznie nagannych praktyk nadużywających ten dostęp. Klarowne wyjaśnienie pojęć i mechanizmów funkcjonowania niekiedy czyni niemal oczywistymi rozstrzygnięcia etyczne.

W drugim rozdziale, zatytułowanym „Praca i konsumpcja w epoce cyfrowej. Mikro-poziom działań etyczno-gospodarczych”, autorzy zajmują się pogłębioną analizą zagadnienia zmiany uwarunkowań wykonywania pracy i konsumpcji spowodowanych cyfryzacją. Opisują przy tym wiele szczegółowych, nowych fenomenów świata pracy, jak *crowd-working*, cyfryzacja usług socjalnych, wykształcenie jako kluczowa kompetencja przyszłości. Następnie podejmują rozważania poświęcone zmianom znaczenia pracy dla człowieka i systemów socjalnych w społeczeństwie cyfrowym oraz kwestii zachowań konsumpcyjnych w kontekście cyfryzacji i ochrony konsumenckiej, a także *crowdfinance* i *sharing economy*. Chociaż rozwiązania te powodują dezaktualizację wielu dotychczasowych mechanizmów stojących na straży praw pracowniczych, autorzy dostrzegają w nich szanse wszechstronniejszego zaspokojenia potrzeb i rozwoju poszczególnych osób, ale też wskazują na związane z tym ryzyko.

W trzecim rozdziale, noszącym tytuł „Wyzwania dla kolektywnego prawa pracy i nowe zadania zrzeszeń i organizacji gospodarczych – mezzo-poziom etyki gospodarczej 4.0”, Jähnichen i Wiemeyer analizują poszczególne wyzwania etyczno-gospodarcze odnoszące się do przedsiębiorstw. W sytuacji zniesienia przez technologie cyfrowe granic przestrzenno-czasowych i upowszechnienia się usług 7/24 oraz zdalnej pracy wykonywanej z domu należy do nich m.in. kwestia pracy w niedziele i dni świąteczne (s. 140-145). Kluczowe zagadnienie stanowi tu kwestia kolektywnego prawa pracy i reprezentacji interesów przez związki zawodowe, a zatem próba znalezienia lepiej dopasowanych do nowej sytuacji regulacji prawnych i sposobów funkcjonowania organizacji (m.in. pracodawców, konsumenckich) i związków zawodowych. Chociaż rozważania te dobrze identyfikują nowe problemy generowane przez zastosowanie technologii cyfrowych, to ze względu na specyfikę niemieckich rozwiązań prawno-ustrojowych tego obszaru (takich jak współzarządzanie, autonomiczne uzgodnienia

taryfowe stron rynku pracy) nie zawsze mają charakter uniwersalny. Druga część rozdziału jest poświęcona etyce przedsiębiorstwa, przedstawionej na przykładzie konkretnych elementów gospodarki cyfrowej, takich jak rozwiązania *stakeholder*, *coopetition*, modele biznesowe oparte na strategii platformowej. W odniesieniu do nich autorzy nie tylko klarownie opisują mechanizmy działania tych nowych sposobów prowadzenia działalności gospodarczej, ale jednoznacznie wskazują generowane przez nie problemy etyczne, formułując niekiedy konkretne rekomendacje.

Rozdział czwarty, pt. „Wyzwania polityczno-ustrojowe zmiany cyfrowej: makro-poziom etyki gospodarczej”, autorzy poświęcili zagadnieniom monopolizacji, konkurencji, opodatkowania i kwestii modernizacji zabezpieczenia społecznego jako obszarom wymagającym ukształtowania na nowo polityczno-ustrojowych ram ich funkcjonowania. Cyfryzacja doprowadziła do powstania niekiedy zupełnie nowego układu sił w sferze ekonomicznej, politycznej i społecznej. Pojawia się na nowo zagrożenie ekonomizacji wszystkich pozostałych subsystemów społecznych (polityki, kultury, społeczeństwa). Monopolizacja w gospodarce cyfrowej ma znaczenie nie tylko gospodarcze, ale też polityczne. Zarządzanie przez globalne, mono- lub oligopolistyczne firmy zasobami cyfrowymi i wpływanie na dostęp do nich, np. w ramach usług streamingowych czy mediów społecznościowych, może znacząco wpływać na funkcjonowanie demokracji.

Także w tym rozdziale głównym punktem odniesienia jest praca, tzn. próba ukazania przez autorów, w jakim stopniu omawiane przemiany stanowią wyzwania dla możliwości i odpowiednich warunków jej wykonywania. Ważnym zagadnieniem jest przedstawienie wysuwanej przez stronę pracodawców propozycji zabezpieczenia socjalnego w postaci tzw. bezwarunkowego świadczenia podstawowego (*bedingungslose Grundleistung*), które polegałoby na zapewnieniu wszystkim minimalnych świadczeń, bez uprzedniego weryfikowania posiadania innych źródeł utrzymania. Autorzy, przytaczając argumenty wskazujące m.in. na ograniczenie szans rozwojowych osób, dosyć zdecydowanie odrzucają tę ideę (s. 210-216). Rozdział kończy analiza nowych fenomenów związanych z cyfryzacją w perspektywie ich znaczenia dla ochrony środowiska naturalnego. Swoistą ciekawostką jest ukazanie oddziaływania używania cyfrowej waluty – Bitcoina na środowisko naturalne.

Rozdział piąty, noszący tytuł „Konsekwencje zmiany cyfrowej w skali gospodarki globalnej”, stanowi kompaktowe ujęcie kwestii oddziaływania rewolucji cyfrowej na życie społeczno-gospodarcze w skali globalnej i analizuje związane z nią zagrożenia i szanse krajów słabiej rozwiniętych. Jako ryzyko należy uznać ponowne przenoszenie pracochłonnej produkcji do krajów wysoko rozwiniętych oraz nadużywanie nowych technologii przez niekiedy autorytarne rządy krajów rozwijających się, zaś jako szanse – możliwości przyspieszania nadrobienia zapóźnień edukacyjnych, społecznych, politycznych i ekonomicznych. Także tutaj, zdaniem autorów, szanse na pozytywne zmiany przeważają nad zagrożeniami.

Książkę tę znamionuje skupienie się na ludzkim aspekcie przemian społecznych, a zwłaszcza na postaci pracującego, również jako przedsiębiorca, człowieka. Nie

oznacza to jednak kwestionowania ani nawet umniejszania znaczenia technicznych przyczyn tych przemian; książka zawiera merytoryczne i klarownie przedstawienie ich aspektu technicznego, ekonomicznego, społecznego, politycznego i po części ekologicznego. Pomimo że dokonano tego tylko w zarysie i w odniesieniu do najważniejszych zjawisk, to i tak publikacja ta stanowi swoiste kompendium najbardziej znaczących współczesnych fenomenów społeczno-gospodarczych związanych z technologiami cyfrowymi. Wywody dotyczące poszczególnych sfer życia społeczno-gospodarczego bazują na rzetelnej diagnozie stanu faktycznego, opartej m.in. na danych statystycznych i wynikach badań socjologicznych. Inną cechą tej książki jest jej „pozytywne”, „optymistyczne” podejście do dokonujących się przemian. Jawią się one jako szansa na pomnożenie (nie przywoływanego wprost) kapitału ludzkiego, dalszego wzrostu dobrobytu, zmniejszenia dysproporcji zarówno w ramach poszczególnych społeczeństw, jak i między krajami i regionami świata. Głównym sposobem osiągnięcia tych celów jest kształcenie i zdobywanie kompetencji cyfrowych, umożliwiających nie tylko korzystanie z zalet nowych technologii, ale także kształtowanie sprawiedliwego systemu ich funkcjonowania. W podejściu do rozważanych zagadnień autorom bliska wydaje się teoria twórczej destrukcji, sformułowana przez Josepha Schumpetera. Schumpeter dopatrywał się źródła postępu i rozwoju w szeroko rozumianych innowacjach, inicjowanych przez przedsiębiorczo uzdolnione osoby. Jähnichen i Wiemeyer w wielu zjawiskach i obszarach dostrzegają szanse na pozytywne skutki zmian powodowanych nowymi technologiami. Obecnie im jest przesadne skupianie się na potencjalnych zagrożeniach niesionych przez nowe rozwiązania techniczne i malowanie przyszłości w czarnych barwach, co nie oznacza niedostrzegania i lekceważenia płynących stąd wyzwań, które stanowią główny przedmiot refleksji, wyrażony jednoznacznie w podtytule książki. W wyważony sposób przedstawiają negatywne i pozytywne skutki stosowania technologii cyfrowych, aktualnie widoczne i możliwe do przewidzenia w przyszłości straty i korzyści. W rachunku tym wyraźnie przeważają korzyści i zalety. Dotyczy to wielu szczegółowych rozwiązań bazujących na nowych technologiach, ale też ogólnej oceny dokonującego się procesu zmian. Dotychczasowy rozwój techniki doprowadził do niewyobrażalnego wcześniej poziomu i zakresu dobrobytu. Z zalet postępu gospodarczego i technicznego w postaci powszechnie dostępnych tzw. masowych dóbr konsumpcyjnych korzystają prawie wszyscy, natomiast negatywne skutki w postaci utraty miejsc pracy opartych na dotychczasowych technologiach odczuwa względnie niewielka grupa ludzi.

Jak się wydaje, autorzy książki zmiierzają głównie nie tyle do zaprezentowania sposobów funkcjonowania (choć poświadcją temu najwięcej miejsca) czy też poszczególnych grup dotkniętych tymi skutkami zmian i wypracowania etycznej oceny poszczególnych fenomenów cyfrowego społeczeństwa, co do próby przedstawienia zarysu nowej społecznej gospodarki rynkowej, zatem ukazania wstępnego szkicu jej wersji 4.0, a może bardziej – kierunków jej zmian. Przy tym konsekwentnie obstają przy wielowymiarowej wartości pracy – jako drogi rozwoju osoby ludzkiej, jej samorealizacji,

wyznacznika pozycji w hierarchii społecznej i ekonomicznej oraz jako podstawy do organizowania systemów zabezpieczeń socjalnych.

Ostatecznie autorom chodzi o respektowanie w dynamicznie kształtującej się gospodarce cyfrowej wymienionych na początku książki wartości i zasad: godności osoby ludzkiej, wolności, sprawiedliwości, pomocniczości i zrównoważonego rozwoju. Nie może tego zagwarantować porządek kształtowany głównie poprzez mechanizmy generowane przez nowe technologie, lecz świadomie i racjonalnie przystosowana do nowych okoliczności, ujęta w ramy prawne, cyfrowa społeczno-ekologiczna gospodarka rynkowa.

Dr hab. Stanisław Fel, prof. KUL
Instytut Nauk Socjologicznych
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: stanislaw.fel@kul.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3975-665X>